

Paul Teule, *Vrijheid voor gevorderden*, Amsterdam 2016, Boom Uitgevers.

Proloog: Vrijheid is ruimte

Vrijheid is een kernbegrip in onze samenleving. Een waarde die we allemaal erkennen. Maar heel erg goed definiëren doen we het niet. Dat komt omdat we stilzwijgend de definitie hebben omarmd, dat vrijheid is dat je niet belemmerd wordt om te doen wat je wilt doen. Dat is een 'negatief' vrijheidsbegrip. Het probleem hiermee is dat het samenleving moeilijk maakt, omdat de vrijheid van de één de afwezigheid van de ander vereist. Het dreigt een zero-sumgame te worden.

Teule wil het begrip van 'positieve vrijheid' opnieuw munten. Het gaat dan om alles wat aanwezig moet zijn om te kunnen doen wat je wilt. Met de titel 'Vrijheid voor gevorderden' bedoelt hij dan ook dat vrijheid bewerkelijker is dan we denken, maar tegelijk dat we in Nederland al heel ver gevorderd zijn, zonder dat we het daarmee corresponderende denken hebben ontwikkeld.

1. Positieve Vrijheid

Teule zoekt een herdefinitie van het begrip 'positieve vrijheid', dat door Isaiah Berlin is ontwikkeld, om het ogenblikkelijk in een kwaad daglicht te stellen. In zijn 'two concepts of liberty' (1958) onderscheid hij negatieve en positieve vrijheid. De eerste is de afwezigheid van dwang. Het is 'vrijheid van'. Hier tegenover staat positieve vrijheid, 'vrijheid om', of 'vrijheid tot'. Waar negatieve vrijheid gaat over de grootte van het gebied dat iemand tot zijn beschikking heeft, gaat positieve vrijheid om de mate waarin hij zelf richting geeft aan het eigen leven op basis van weloverwogen redenen. Maar, aldus Berlin, positieve vrijheid is noch positief, noch vrijheid, omdat positieve vrijheid veronderstelt dat een persoon kan worden opgesplitst in een hogere en een lager ik. Dan wordt de deur open gezet naar een ware 'zelf' dat de eigen persoon overtuigt en dan heb je al heel gauw dat iemand anders dat wel gaat bepalen. Kortom: de stap naar wrede tirannie is snel gezet als het de ander lukt om zo'n definitie op te dringen.

Doordat begrippenpaar 'positieve' en 'negatieve' vrijheid en het taboe op positieve vrijheid is er in het vrijheidsdenken een 'deadlock' ontstaan. Vrijheid van de een lijkt altijd ten koste van de ander te gaan. De vraag is echter hoe reëel dit principe is. Als vrijheid betekent dat je zelf kan doen wat je zelf wil, dan rijst ogenblikkelijk de vraag wat de definitie van het 'zelf' is. Teule gaat daar wat dieper op in, maar de essentie van het antwoord op deze vraag is dat je altijd een 'zelf' bent in relatie tot anderen. Hoe leuk is het als je helemaal vrij bent en niemand zich met je bemoeit? De praktijk is dat we onze sociale ruimte inrichten met tal van 'lichte gemeenschappen', zoals verenigingen, organisaties en netwerken. Onze samenleving is een specifiek ingerichte ruimte waarin iedereen voor elkaar afwisselend aanwezig en afwezig is. Het barst daarbij van de regels die je individueel beperken, maar daardoor kunnen we gezamenlijk maximaal ons zelf realiseren. De negatieve vrijheid is in tal van opzichten beperkt, om een free-for-all te vermijden.

"Vrijheid is de ruimte om te doen wat je wilt. Afhankelijk van hoe je kijkt naar het zelf waaruit die wil voortkomt (..) is die ruimte beperkt, of getemporeerd. Elke ruimte bestaat uit negatieve vrijheid, de leegte die je gelaten moet worden en uit positieve vrijheid, de vorm en inrichting waardoor de ruimte functioneert. Alles wat deze ruimte helpt te maken of te ervaren noem ik liberaal kapitaal" (p. 38). Vanuit deze visie behandelt Teule in het boek een aantal ruimtes, met specifieke combinaties van negatieve en positieve vrijheid.

2. Twee liberale moralen

Onze normen en waarden vormen volgens allerlei enquêtes ons grootste probleem. We denken dat Nederland een land van 'ieder voor zich' is geworden. Merkwaardig genoeg laten cijfers iets heel anders zien. Nederland telt bij voorbeeld vijf miljoen vrijwilligers en meer dan drie miljoen mantelzorgers. Niettemin, ook al is er misschien geen normen en waarden crisis, we ervaren hem wel. Volgens Teule komt dat omdat het idee van negatieve vrijheid zich steeds sterker in het hoofd van Nederlanders heeft genesteld. Men ziet de ruimte om hem heen als een 'gebied', waarbij steeds vaker ieder individu in zijn jacht op meer vrijheid de grenzen van anderen over wil gaan. Dat maakt mensen tegelijk onbeschoft en lichtgeraakt. "Het is als Amsterdam in de dagen voor (..) Koningsdag, waarbij de openbare weg wordt opgedeeld in met tape afgebakende kavels." (p. 44) Daar komt bij dat we sinds de jaren vijftig met steeds meer zijn (17 miljoen), steeds rijker zijn geworden en een steeds meer ruimtevreterende levensstijl hebben ontwikkeld. Volgens Teule is ons grootste probleem een mentaliteitsprobleem: "we zien te weinig in dat de publieke ruimte een functionele ruimte is, die zo is vormgegeven en ingericht dat deze zo veel mogelijk mensen mobiliteit, huisvesting, recreatie, of meningsvrijheid kan bieden."

Hoewel de meeste liberalen met een boog om deze normen en waardenproblematiek heen lopen, zijn er **twee mogelijke liberale moralen** te onderkennen:

- Een **negatieve**, die de individuele vrijheid van mensen begrenst om de vrijheid van anderen te borgen ('gij zult niet schaden'). Dit zal volgens Teule niet werken, want het werpt nieuwe verdedigingslijnen op tussen individuen omdat iedereen van elkaar eist niet 'geschaad' te worden. Iedereen kan zijn eigen negatieve vrijheid zo oprekken dat er altijd wel iemand overheen gaat. Bovendien houdt het schadebeginsel ons vooral voor wanneer we NIET goed bezig zijn. Dat voelt niet lekker (p. 55).
- Een **positieve moraal, die niet gaat over 'mogen', maar over 'vermogen'**. Dit is wat Teule noemt een 'deugdenethiek', wat een beetje 'braaf' klinkt, maar feitelijk gaat virtuositeit en uitblinken. Deugden worden nooit met liberalisme in verband gebracht, terwijl daar toch wel redenen voor zijn:
 - o Deugden gaan over het overwinnen van interne obstakels, dus over vrijheid
 - o Ze zijn individualistisch
 - o Ze dwingen niet, maar ze moedigen aan

Waar normen gelden als negatieve, minimumgrenzen en dus steeds vragen om vrijheid op te geven biedt de deugdenethiek de kans om vrijer te zijn. "Rechten en plichten staan (..) niet per se haaks op elkaar. De vrijheid van het individu gaat ook niet ten koste van de vrijheid van anderen, maar staat ten dienste van anderen, niet omdat het moet, maar omdat het individu dat vaak zelf wil." (p.58). In het publieke domein is 'burgerschap' zo'n deugd, die "begint met het besef dat je zelf als burger het publieke domein mede maakt, niet alleen door belasting te betalen of door politiek actief te zijn, maar door in het dagelijks leven te zorgen dat dit zo goed mogelijk functioneert. (..) Burgerschap bestrijkt het midden tussen een asociale, onverschillige houding en braafheid en nodigt de burger uit om zelf het optimale midden te vinden." (p. 59)

3. De Markt als mise-en-scène

Teule werkt hierin uit dat de 'vrije markt' niet bestaat als een 'leegte' (zonder overheidsinmenging), maar alleen binnen een context van regels. Je ziet dat bij de Albert Cuijper en je ziet het bij de EU. Alleen door een heel ingenieus stelsel van regelgeving is er een grote ruimte ontstaan waarin burgers met elkaar kunnen handelen. Helaas: "de aanwezigheid van de EU wordt niet meer opgemerkt

omdat de Europese grenzen door die die EU afwezig zijn” (p.71). “Onze vrijheid is de ruimte om ons heen. De markt staat in die ruimte en kan deze vergroten en verrijken, maar ook vernauwen en verarmen. (..) Hoe beter we markten en marktwerking begrijpen, des te vrijer kunnen we deze keuze maken.” (p.81)

4. De vorm van het vrije woord

We zijn intussen gewend aan een toon van het publiek debat, waarbij – zoals Bas Heijne zei –[“iedereen wat te zeggen heeft, maar bijna niemand zich meer wat laat zeggen” (p. 85). Probleem is dat de discussie over de toon van het debat wordt vervat in een negatief vrijheidsbegrip. Teule wil in dit hoofdstuk laten zien hoe de positieve dimensie van meningsvrijheid eruit ziet en hoe deze aanvulling op de negatieve meningsvrijheid het vrije debat in Nederland minder destructief kan maken.

Daarbij kiest hij voor een middenweg tussen twee posities. De ene is die van Stanley Fish die stelt dat meningsvrijheid een functionele vorm heeft. Als er te veel gezegd mag worden verliest meningsvrijheid die vorm. “Zodra we elke beperking laten varen, wordt elke mening even belangrijk”. (p. 86) Daarom zou je bij voorbeeld Holocaust-ontkenning inderdaad strafbaar kunnen stellen. De andere positie is die van Rob Wijnberg die stelt dat we alleen maar kunnen bepalen wat wel en niet gezegd mag worden door er met elkaar over te praten: “Meningsvrijheid is een principe dat de vaststelling van haar eigen grenzen ondermijnt.” De middenweg die Teule suggereert is om vast te stellen dat de vorm waarbinnen de vrijheid van meningsuiting zich ontwikkelt vanuit het vrije individu zelf beredeneert wordt. Het individu wil immers meer van zijn mening dan dat deze niet beperkt wordt. Je wilt vooral met je mening anderen bereiken. Daarom moet je investeren in de techniek van de taal. “Taal bevreugelt de mensengeest, maar laat deze vliegen volgens duidelijke regels”, aldus hoogleraar Taalwetenschappen Anne Bakker (p. 90). Sterker nog, taal is gemaakt van regels. **Kortom, het vrije woord moet eerst een woord zijn, voordat het vrij is.**

Uiteindelijk gaat het bij vrijheid van meningsuiting om de uiting. Je wilt anderen bereiken en daarom moet je ze verleiden naar je te luisteren. Als dat niet lukt, heeft die meningsuiting ook niet zo veel zin. Als je er zo naar kijkt, komt ook de discussie over het recht om te beledigen in een ander daglicht te staan. Het positieve vrijheidsbegrip relativeert dit recht. Prima als je wilt beledigen, maar daarmee probeer je informatie te verspreiden die feitelijk gewoon de moeite niet waard is om aan te horen. “Wie dit doorheeft zal zijn meningen in een meer sociale vorm gieten” (p. 99). Zo kun je ook de vraag stellen of vrijheid van meningsuiting het zelfde is als podium-vrijheid. Moet je iedere mening zijn podium gunnen, of mag je – afhankelijk van je eigen doelstellingen als podiumbeheerder – daarin selectief zijn. Vanuit een positief vrijheidsbegrip kan dat.

5. Vrij in een verrijkte omgeving

In dit hoofdstuk gaat Teule in op de rijke omgeving die Nederland biedt aan opgroeiende jongeren: “je zou kunnen zeggen dat jongeren over de meeste, of misschien wel de beste vrijheid beschikken: alled wat ze willen is aanwezig en alles wat te gevaarlijk is wordt bij ze weggehouden, of uitgebreid besproken om de schade te beperken (p. 109). Vanuit dit perspectief is hij kritisch over het alcoholverbod: voor de meeste jongeren levert dit maar een beperkte gezondheidswinst op terwijl jongeren wel een genotsmiddel armer zijn. Het wegnemen van alcohol betekent ook een verlies aan vrijheid. Vanuit een positief perspectief kun je ook kijken naar het testen van XTC-pillen bij feesten.

Je kan zeggen: het mag niet, punt uit. Je kunt ook zeggen: het mag niet, we weten dat het toch gebeurt en daarom: als het aanbieden van xtc-testst meer gebruik uitlokt, maar per saldo wel meer gezondheidswinst oplevert, dan moet je het aanbieden.

6. Zelfbeschikking 2.0

Soevereiniteit en zelf beschikking zijn synoniem. Zelfbeschikking is het vermogen om te kunnen beschikken over “iets wat heel dicht bij ons staat, zo dicht dat we het bijna zijn en er niet alleen over, maar ook ‘vanuit’ beschikken”(p.123).

Als je soevereiniteit als negatief beschouwt, dan is het een zero-sum game. De één zijn soevereiniteit gaat ten koste van de ander (“Take back control”-Brexit). Maar je kunt er ook positief naar kijken en je afvragen wat je nodig hebt om maximale ruimte te creëren voor burgers. Dan stek je vast dat je nodig hebt:

- Veiligheid
- Welvaart
- Markten voor export en import

De EU geeft juist aan ons extra soevereiniteit. Ze maakt dit mogelijk. Soevereiniteit is niet per se iets dat je afstaat, maar iets dat je kunt delen (“poolen”), waardoor je eigen zelfbeschikking groter wordt.

Zo kun je ook tegen orgaandonatie aan kijken. Je kunt zeggen dat ‘verplichte’ orgaandonatie ertoe leidt dat het lichaam verwordt tot een ‘orgaanfabriek in handen van de staat’, maar je kunt ook zeggen dat door organen te ‘poolen’ de totale zelfbeschikking over ons lichaam groter wordt.

7. De open samenleving is niet leeg

In zijn laatste hoofdstuk probeert Teule de openheid van Nederland tot een sterke identiteit te maken. De term ‘open samenleving’ voert terug naar Popper’s ‘The open society and its enemies’(1945). Een open samenleving is er een waarin zo veel mogelijk kritiek vrijkomt en waarin zo veel mogelijk waarheden worden betwijfeld. Maar een open samenleving bestaat uit meer dan het bekritisieren zelf en de leegte die daarna over blijft. Het is een samenleving waarin die openheid wordt georganiseerd.

Er zijn drie wederkerigheden die nieuwe en oude Nederlanders naar elkaar als offer zouden moeten brengen:

- De beheersing van de taal
- Werk: de arbeidsparticipatie van migranten moet drastisch omhoog
- Participeren in elkaars tradities: van nieuwkomers mag worden verwacht dat ze in onze tradities deelnemen; omgekeerd zouden wij bij voorbeeld in het suikerfeest kunnen meedoen (en wat minder krampachtig over zwarte piet)

Epiloog: wat is dan liberalisme

Teule stelt dat liberalisme gaat om ruimte en om het vermogen ruimte te scheppen. In Nederland heeft een individu meer ruimte dan waar ook. Eigenlijk deelt iedereen deze visie op een kleine

rechts-conservatieve minderheid na. We hebben alleen nog geen woorden, geen taal die aan deze ruimte woorden geeft. **We zitten vast aan een negatief vrijheidsdenken dat ons uit elkaar speelt en daarmee onze ruimte verkleint.**

Maar wat is dan die ideologie die we eigenlijk allemaal wel delen? Het begint met een “mensbeeld van het ingebedde of gesitueerde individu dat ruimte nodig heeft om te kunnen functioneren. Daarbij hoort een beeld van de gemeenschap (..), omdat de ruimte die om het individu heen zit andere mensen bevat en door andere mensen gemaakt wordt (..). En daarbij hoort ook een wereldbeeld, omdat we (..) zijn ingebed in een internationale omgeving (..). Liberalisme is een visie die inzicht geeft in onze omgeving en in elkaar (..). Een liberaal is (..) vrijzinnig en ruim denkend omdat hij open staat voor zijn omgeving (en hij) is bovenal vrijgevig: hij zorgt voor zijn omgeving en wil mensen ruimte geven, ook omdat hij zich zelf in vrijheid met hen verbonden ziet.”